

РОЗДІЛ 6

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/46>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ТУРИЗМУ І ЗАХИСТУ ПРАВ ТУРИСТІВ: ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ

ENSURING THE SAFETY OF TOURISM AND PROTECTING THE RIGHTS OF TOURISTS: SEPARATE LEGAL ASPECTS

Григор'єва Х.А., д.ю.н., професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Канівець Л.А., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті досліджено питання безпеки у галузі туризму та проблематика правового регулювання її забезпечення, а також захисту прав та законних інтересів туристів під час здійснення туристичної подорожі. Встановлено, що туристична діяльність, яку забезпечують її суб'єкти, здійснюється, передусім, в інтересах туристів (відвідувачів) шляхом: забезпечення їх безпеки, захисту прав; охорони туристичних ресурсів і навколишнього природного середовища; покладання обов'язків на органи державної влади, органи місцевого самоврядування, туристичних операторів, туристичних агентів, суб'єктів господарювання, що надають туристичні послуги.

З'ясовано, що серед чинників впливу на якість туристичних послуг, що надаються, чільне місце відведено екологічному стану території майбутньої подорожі, її безпечності, інформація про яку підлягає доведенню до туристів з боку зобов'язаних осіб. Визначено гарантії безпечного перебування туристів у місцях здійснення туристичної діяльності. Акцентовано увагу на необхідності створення безпекового середовища для туристів, сформовано напрямки щодо подальшого удосконалення і поліпшення умов відвідування територій шляхом, зокрема, безпечного облаштування туристичних маршрутів, оновлення інфраструктури, подолання нелегального туризму тощо.

Особливу увагу зосереджено на питаннях здійснення туристичної діяльності в межах територій з особливими екологічними характеристиками, пов'язаними, зокрема, з їх радіоактивним, промисловим забрудненням тощо. Досліджено питання впливу російсько-української війни на розвиток індустрії туризму в Україні і повоєнного відновлення територій, їх популяризації з туристичною метою задля розуміння історичних подій, що відбуваються у країні, вшанування пам'яті загиблих. Встановлено, що безпека туризму і забезпечення прав та інтересів відвідувачів територій з певними екологічними особливостями забезпечується встановленням загальних і спеціальних вимог безпеки під час надання туристичних послуг з урахуванням обмежень правового режиму території, що відвідується.

Ключові слова: туризм, безпека туризму, екологічний стан території, радіоактивне забруднення, промислове забруднення, державна екологічна політика.

The article examines the issue of security in the field of tourism and the issues of legal regulation of its provision, as well as protection of the rights and legitimate interests of tourists during a tourist trip. It has been established that the tourist activity provided by its subjects is carried out, first of all, in the interests of tourists (visitors) by ensuring their safety, protection of rights, protection of tourist resources and the natural environment, by assigning responsibilities to state authorities, bodies of local self-government, tourist operators, tourist agents, business entities providing tourist services.

It was found that among the factors affecting the quality of tourist services provided, a prominent place is given to the ecological state of the territory of the future trip, its safety, information about which must be brought to tourists by the obliged persons. Guarantees for the safe stay of tourists in places of tourist activity are defined. Attention was focused on the need to create a safe environment for tourists, directions were formed for further improvement and improvement of conditions for visiting the territories by, in particular, safe arrangement of tourist routes, infrastructure renewal, overcoming illegal tourism, etc.

Special attention is focused on the issues of carrying out tourist activities within territories with special ecological characteristics related, in particular, to their radioactive, industrial pollution, etc. The question of the influence of the Russian-Ukrainian war on the development of the tourism industry in Ukraine and the post-war restoration of the territories, their popularization for the purpose of tourism in order to understand the historical events taking place in the country, and to honor the memory of the dead has been studied. It has been established that the safety of tourism and ensuring the rights and interests of visitors to territories with certain ecological features is ensured by the establishment of general and special safety requirements during the provision of tourist services, taking into account the limitations of the legal regime of the territory visited.

Key words: tourism, tourism safety, ecological state of the territory, radioactive pollution, industrial pollution, state environmental policy.

Постановка проблеми. Ресурсна забезпеченість і потенційні туристичні можливості України обумовлюють її високий туристично-рекреаційний потенціал. А визначення туризму одним із пріоритетів держави сприяє впровадженню механізму успішного ведення туристичного бізнесу, формуванню позитивного туристичного іміджу держави. Розвиток індустрії туризму створює сприятливі умови для розвитку культурного потенціалу, збереження екологічно безпечного навколишнього природного середовища, підвищення якості життя населення, економічного і соціального зростання країни.

Розмаїття туристичних об'єктів, що приваблюють туристів, відвідувачів (від мальовничих ландшафтів до інженерних споруд промислового призначення, занедбаних об'єктів, в тому числі військових, радіаційно-небезпечних об'єктів тощо), а також існування потенційних ризиків для життя і здоров'я під час здійснення туристичних подорожей актуалізують проблеми правового забезпечення безпеки у галузі туризму і захисту прав та інтересів туристів. Безпека туризму визначається як одна із головних передумов успішного розвитку туризму і чинник якості туристичних послуг, що надаються.

Аналіз сучасних досліджень. Науково-теоретичним підґрунтям проведеного дослідження стали праці провідних вчених: В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкової, О. В. Гафурової, А. Й. Годованюка, І. І. Каракаша, Т. О. Коваленко, В. М. Комарницького, В. В. Носіка, Є. О. Платонової, О. О. Статівки, М. В. Шульги та інших. Окремі наукові напрацювання були здійснені Л. А. Канівець у попередніх дослідженнях: авторка провела аналіз правового регулювання туристичної діяльності в Чорнобильській зоні відчуження [1; 2], і ці розробки вимагають свого продовження. Зокрема, питання безпеки у галузі туризму та проблематика правового регулювання її забезпечення, а також захисту прав та законних інтересів туристів (відвідувачів) під час здійснення туристичних подорожей не отримали достатнього висвітлення в еколого-правовій доктрині.

З урахуванням досягнень вчених еколого-правової науки, представників інших галузей наук, з огляду на доцільність проведення комплексного аналізу, **метою статті** є з'ясування особливостей забезпечення безпеки туризму та захисту прав туристів.

Виклад основного матеріалу. Право кожного на відпочинок і дозвілля визнано у всьому світі і гарантовано низкою міжнародних нормативно-правових актів, а його реалізація визначена чинником соціальної рівноваги і підвищення національної і загальної свідомості. Туристичні ресурси є всезагальним надбанням людства; спільноти, на території яких вони розташовані, володіють відносно них особливими правами і обов'язками (ст. 4 Глобального етичного кодексу туризму).

Багаті природні ресурси і самобуття історико-культурна спадщина України обумовлюють високий потенціал її туристичних можливостей. Закон України «Про туризм» у ст. 3 туристичні ресурси визначає як пропонувані або такі, що можуть пропонуватися, туристичні пропозиції на основі та з використанням об'єктів державної, комунальної чи приватної власності. Право на туризм у міжнародних нормах визнано наслідком реалізації права на відпочинок і рекреацію. Розвиток туризму вимагає залучення природних ресурсів. Поняття природних рекреаційних ресурсів законодавство не містить. Натомість, рекреаційні ресурси визначаються як об'єкти та явища природного і антропогенного походження, що використовуються для оздоровлення, відпочинку і туризму [3]. Важливо, що рекреаційними можуть визнаватися лише ті природні ресурси, які є безпечними для життя і здоров'я людини, не залучені до господарської діяльності, несумісні з рекреацією, мають рекреаційну якість і здатні задовольняти туристично-екскурсійні, спортивні, культурно-просвітницькі, лікувально-оздоровчі та інші потреби людини. Відповідно природними туристичними ресурсами є туристичні пропозиції щодо використання природних рекреаційних ресурсів. Природний рекреаційний ресурс стає природним туристичним ресурсом тоді, коли щодо нього розроблено туристичну пропозицію або спосіб використання для туристичних потреб [4, с. 493].

Серед заходів забезпечення безпеки в галузі туризму, відповідно до ст. 13 Закону України «Про туризм», визначено, зокрема, забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля при здійсненні туристичних подорожей; забезпечення безпеки об'єктів туристичних відвідувань з урахуванням ризику виникнення природних і техногенних катастроф та інших надзвичайних ситуацій тощо.

Задля ефективного функціонування індустрія туризму потребує наявності розвинутої інфраструктури, високого рівня надання послуг, включаючи розважальний контент, і особливо – екологічно чистого середовища. Здійснювані туристичні подорожі сприяють відновленню фізичних, розумових сил туристів, задоволення, передусім, духовних потреб. Отримати повноцінний здоровий відпочинок і есте-

тичне задоволення від спілкування з природою можливо за умови відвідування екологічно чистих регіонів з мальовничими ландшафтами, чистим повітрям, незабрудненими водами, пляжами тощо. Найбільш популярними видами подорожі є піші і велосипедні прогулянки, спостереження за краєвидами, птахами, тваринами, у процесі яких задовольняються пізнавальні потреби, формується бережливе і гуманне ставлення до природної і культурної спадщини.

Відтак, екологічний стан території є одним із визначальних чинників майбутньої подорожі і відпочинку наряду з іншими (соціально-економічними, історичними, політико-правовими тощо).

Територія, відповідно до ст. 1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», позначається як частина земної поверхні з повітряним простором та розташованими під нею надрами у визначених межах (кордонах), що має певне географічне положення, природні та створені в результаті діяльності людей умови і ресурси. Сукупність об'єктів, явищ і факторів навколишнього середовища (природного і штучно створеного), що безпосередньо оточують людину, впливають і визначають умови її проживання, харчування, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо, за ст. 1 Закону України «Про систему громадського здоров'я», є середовищем життєдіяльності людини.

Взаємодія людини і оточуючого природного середовища відбувається на паритетних засадах: руйнівна дія штучним середовищем середовища природного неминуче призводить до екологічних проблем, що негативно позначаються на добробуті, благополуччі кожного.

Внаслідок господарювання в Україні відбулися значні зміни в природних екосистемах. Спостерігається зменшення площі, зайнятої лісами, надмірна розораність земель, забруднення вод, втрата біологічного різноманіття тощо. Загальне найвище забруднення характерно для чорнобильської зони, обумовлене негативним впливом наслідків Чорнобильської катастрофи, що спричинили ситуацію, наближену до рівня глобальної екологічної катастрофи. Надзвичайно забрудненими є зони Степу і АР Крим. Найбільший показник викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря припадає на підприємства східного регіону (Донбасу).

Посиленню екологічної напруги сприяє нестабільність у політичному і економічному житті, територіальні втрати та воєнні дії на території України. Особливо негативно на структурі туризму і реалізації туристичних можливостей країни позначається повномасштабна війна, внаслідок чого Україна втрачає популярність як туристичний напрям. Військовими діями, руйнацією інфраструктури та екологічно небезпечних підприємств порушено екологічну рівновагу, що має наслідком небезпечні зміни стану довкілля, порушення безпеки життєдіяльності людини. У цілому – втрата здатності природних екосистем надавати належні екопослуги, що не може не позначитися і на індустрії туризму. Загалом, забруднене довкілля, лісові пожежі, мінні поля є небезпечними чинниками для здійснення туризму.

Задля забезпечення безпеки в галузі туризму, коли мова йде про визначення рівня безпеки навколишнього природного середовища на певній території майбутньої туристичної подорожі, врахуванню підлягає загальний екологічний стан природного середовища у місці майбутньої подорожі, його природних складових і штучно створених, їх залучення у господарський обіг, наявність (відсутність) екологічно-небезпечних об'єктів тощо. Відомості про стан навколишнього природного середовища, санітарного та епідеміологічного благополуччя мають бути доведеними до споживача туристичних послуг.

Туристично-рекреаційні ресурси можуть перебувати на особливому правовому режимі їх охорони з обмеженим доступом до них зі встановленням спеціальних правил їх

використання. До об'єктів правової охорони навколишнього природного середовища, за ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», належать і об'єкти особливої державної охорони, що виконують важливі природоохоронні функції та мають велику екологічну цінність як унікальні та типові природні комплекси, основна мета виділення чи створення яких є збереження та відновлення сприятливої екологічної обстановки, попередження та недопущення настання негативних природних процесів і явищ. Серед них – території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, пожежозахисні та інші типи територій та об'єктів, що визначаються чинним законодавством (ст. 60 екологічного закону).

Особливе місце серед територій і об'єктів природно-заповідного фонду України займає Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник, у межах території якого здійснюється рекреаційна діяльність, одним із основних напрямів провадження якої є створення умов для організованого та ефективного відвідування території заповідника з дотриманням режиму радіаційної безпеки. Однією з форм здійснення екологічної освітньо-виховної роботи є організація екологічних освітньо-виховних екскурсій облаштованими еколого-освітніми стежками та маршрутами [5].

Частише всього туризм асоціюється з відпочинком, дозвіллям, спортом, спілкуванням з культурою і природою, здійснення якого вимагає екологічно чистого середовища. Однак тенденції останніх років свідчать про зростання попиту на відвідування місць техногенних катастроф, зон воєнних дій, що мають, передусім, історичну цінність.

Загалом, території, на яких під впливом природних або техногенних чинників сталися будь-які негативні зміни в навколишньому природному середовищі (від погіршення стану природних ресурсів чи об'єктів до їх повного виснаження або втрати цілих природних комплексів), що порушують природну рівновагу та створюють загрозу життю й здоров'ю людей, в еколого-правовій доктрині отримали назву екологічно уражених територій [6, с. 280], природні ресурси яких є екологічно ураженими, використання яких є екологічно небезпечним видом діяльності, супроводжується встановленням низки обмежень такого використання.

Серед можливих правових режимів екологічно уражених територій особливе місце відведено правовому режиму зони екологічного лиха, впровадженому на території держави внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Зони відчуження і безумовного (обов'язкового) відселення за законодавством віднесено до категорії радіаційно-небезпечних земель, як забруднені радіонуклідами території, в межах яких радіаційний вплив на навколишнє природне середовище і людину досяг максимальних показників.

У межах зазначених радіоактивно-забруднених територій, за чинним законодавством, забезпечується суворий природоохоронний режим, охорона територій, природних, історичних та етнокультурних пам'яток відповідно до законодавства. Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» у ч. 3 ст. 10 наділяє громадян правом на відвідування з пізнавальною метою у встановленому порядку ядерних установок, а також об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, покладаючи на органи державної влади, установи державної системи контролю за радіаційною обстановкою, підприємства, установи та організації, діяльність яких пов'язана з використанням ядерної енергії, їх посадових осіб зобов'язання надавати можливість громадянам на їх вимогу безпосередньо відвідувати у встановленому порядку ядерні установи та об'єкти, призначені для поводження з радіоактивними відходами (ч. 4 ст. 10). Серед видів діяльності у межах зони відчуження та зони без-

умовного (обов'язкового) відселення у ч. 3 ст. 12-1 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» передбачено відвідування зазначених територій. Така діяльність здійснюється виключно за згодою Державного агентства України з управління зоною відчуження, за визначеним маршрутом (об'єктом) і у супроводі відповідальних осіб, за умов дотримання режиму радіаційної безпеки.

Чорнобильська зона – самобутня територія з мальовничою дикою природою, «містом-привидом» Прип'ять, парком атракціонів із розташованим у ньому оглядовим колесом тощо. Фактором, що підвищує привабливість Чорнобильської зони як туристичного магніту, є наявність у межах її території унікальних технологічних об'єктів: безпосередньо Чорнобильської АЕС, об'єкту «Укриття», сховища радіоактивних відходів. Одним із символів Чорнобильської зони є «Заобрійна (загоризонтна) радіолокаційна станція «Дуга», розташована за 10 км від м. Прип'ять Київської області. Для більшості туристів відвідування такої території дає змогу задовольнити власні пізнавальні інтереси. А сам факт відвідування з туристичною метою радіаційно-ядерних об'єктів вимагає вжиття безпрецедентних заходів захисту туристів у зв'язку з можливим радіаційним ризиком і впровадженням суворого природоохоронним режимом такої території.

Основним джерелом забруднення довкілля є промисловий комплекс, представлений передусім видобувною, переробною промисловістю, діяльністю з постачання електроенергії, газу, пари, водопостачанням, каналізацією тощо. Викиди і скиди забруднюючих речовин в результаті здійснення такої діяльності є джерелами забруднення атмосферного повітря, земельних ресурсів, вод, що має негативний вплив на людину, флору та фауну. Задля отримання психологічного, дослідницького задоволення, з метою ознайомлення з виробничою діяльністю і (або) наслідками впливу на навколишнє природне середовище у фокусі уваги багатьох туристів-мандрівників знаходяться шахти, інженерні споруди промислового призначення, залишені та занедбані об'єкти (споруди), відвідування яких з туристичною метою сприяє посиленню самобутності регіону (міста), де вони знаходяться (функціонують).

Сучасний стан та тенденції розвитку, обумовлені війною, проведенням активних бойових дій в межах території держави, започаткували формування нової туристичної парадигми України – створення відповідних маршрутів, меморіальних комплексів, музеїв пам'яті тощо. Громади населених пунктів, з якими пов'язані найтрагічніші події, які зазнали значних руйнувань, в яких сформовано об'єкти воєнної інфраструктури за місцем проведення активних бойових дій, уже на сьогодні відчувають на собі посилений інтерес з боку відвідувачів. Популяризація таких місць задля відвідування з туристичною метою на етапі повоєнного відновлення територій надасть можливість досягнути ступінь трагедії та сприятиме вшануванню пам'яті загиблих. При цьому відвідування таких місць потребуватиме особливого правового забезпечення, яке має враховувати, з одного боку, охорону прав туристів та їх безпеку, а з іншого – дотримання немайнових та майнових прав осіб, що проживали чи проживають у таких місцях і територіях.

Забезпечення ефективного і комплексного використання наявного туристичного потенціалу шляхом розв'язання проблеми рекреаційного природокористування і охорони навколишнього природного середовища визначено у числі основних стратегічних цілей розвитку сфери туризму [7], що вимагає належної координації і об'єднання зусиль органів державної влади та органів місцевого самоврядування, представників туристичного бізнесу для популяризації і формування іміджу України як

країни, привабливої для туризму. Одним із заходів визначено забезпечення безпеки туристів та захист їх законних прав та інтересів, у тому числі, шляхом сприяння в забезпеченні на території регіонів безпеки туристів; проведення моніторингу надзвичайних ситуацій та подій [8]. Координуючу і провідну роль в реалізації зазначеного стратегічного напрямку і визначенню основ безпеки туризму відведено державі, на яку покладено забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав.

Туристи і екскурсанти, відповідно до ст. 25 Закону України «Про туризм», наділені низкою прав, серед яких право на реалізацію закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб, захист і поваги людської гідності. Туристична діяльність, яку забезпечують туристичні оператори, туристичні агенти, суб'єкти господарювання, що надають туристичні послуги, здійснюється, передусім, в інтересах туристів (екскурсантів, відвідувачів) шляхом забезпечення їх безпеки, охорони туристичних ресурсів і довкілля.

Обов'язки учасників туристичної діяльності з забезпечення безпеки туризму і захисту прав та законних інтересів туристів визначені у нормах міжнародного та національного законодавства і полягають, зокрема, у наданні туристам об'єктивних правдивих відомостей про умови подорожі, перебування, здійсненні заходів щодо запобігання нещасним випадкам, турботі про безпеку тощо. Безпека туризму, відповідно до ст. 13 Закону України «Про туризм», гарантується шляхом покладення на органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб обов'язку вживати заходи щодо забезпечення прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля під час здійснення туристичних подорожей, а також забезпечення безпеки об'єктів туристичних відвідувань з урахуванням ризику виникнення природних і техногенних катастроф та інших надзвичайних ситуацій тощо.

Серед обов'язків суб'єктів туристичної діяльності є, зокрема, створення безпечних умов в місцях надання туристичних послуг, належне облаштування трас походів, прогулянок, екскурсій тощо, а також забезпечення спеціальних вимог безпеки під час надання туристичних послуг з підвищеним ризиком. Задля належного виконання обов'язків з забезпечення безпеки туризму і захисту прав та інтересів туристів впроваджується, зокрема, система екологічного прогнозування, спостереження (моні-

торингу) екологічного стану навколишнього природного середовища, його туристично-рекреаційних ресурсів, фізичних факторів у місцях відпочинку та туристичної подорожі. Зазначені заходи забезпечують збір і аналіз інформації про загальний стан навколишнього природного середовища, прогнозування і динаміку його змін, ризиків виникнення надзвичайних екологічних ситуацій, що повинні враховуватися під час здійснення туристичної діяльності і гарантувати захист прав та інтересів туристів (відвідувачів). Важливого значення набуває функція обліку туристичних ресурсів, організація якого покладається на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері туризму та курортів, що забезпечує і їх раціональне використання та охорону.

Задля досягнення мети із забезпечення безпеки органи державної влади та органи місцевого самоврядування наділяються повноваженнями щодо інформування суб'єктів туристичної діяльності про загрозу безпеці туристів у країні (місці) тимчасового перебування. А суб'єкти туристичної діяльності зобов'язані інформувати туристів про можливі небезпеки під час подорожі, необхідність виконання загальнообов'язкових вимог та запобіжних чи попереджувальних заходів (ст. 13 Закону України «Про туризм»). У зв'язку з чим практичного значення набуває здійснення екологічного інформування, що гарантує доступ до інформації про території майбутньої подорожі, туристичні ресурси.

Висновки. Гарантуючи кожному право на туризм, створюючи належні умови для здійснення туристичної діяльності, держава сприяє забезпеченню конституційних прав громадян на відпочинок, свободу пересування, безпечне для життя і здоров'я довкілля та інших прав. Безпека туризму і захист прав та законних інтересів туристів – серед пріоритетів державного регулювання в галузі туризму. Серед визначальних чинників майбутньої подорожі – екологічний стан території, її безпечність, що досягається шляхом здійснення, передусім, екологічного прогнозування, моніторингу, обліку та інформування тощо. Безпека туризму, що провадиться на територіях, що мають певні екологічні особливості, обумовлені, зокрема, її радіоактивним, промисловим забрудненням тощо, забезпечується встановленням як загальних, так і спеціальних вимог безпеки під час надання туристичних послуг з урахуванням обмежень правового режиму території, що відвідується. Створення безпечних умов у місцях здійснення туристичної подорожі потребує поліпшення умов відвідування територій, пов'язаного з необхідністю оновлення застарілої інфраструктури, удосконалення контролю пропуску, подолання нелегального туризму тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Канівець Л. А. Особливості правового регулювання Чорнобильського туризму. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 107–110.
2. Канівець Л. А. Особливості провадження рекреаційної діяльності на території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 2 (72). С. 130–135.
3. Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів: Закон України від 22 березня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 28. Ст. 135.
4. Природноресурсове право України: навч. посіб. / за ред. І.І. Каракаша та Харитонові Т.Є. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Одеса, Гельветика, 2018. 566 с.
5. Про затвердження Положення про Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 3 лютого 2017 року № 43. URL: https://mepr.gov.ua/files/uploads/nakaz_43_03022017.pdf (дата звернення: 01.01.2024 року).
6. Бредіхіна В.Л. Деякі аспекти визначення правових ознак екологічно уражених територій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2012. Випуск № 13. С. 278–281.
7. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року № 168-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 26. Ст. 752.
8. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року у 2018 році: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 28 грудня 2017 року № 1902. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v1902731-17> (дата звернення: 01.01.2024 року).